

JUSTYNA KINDRAT-NONGIESSER

Uniwersytet Wrocławski

CHARAKTER I OCENA ZMIAN PRZEPISÓW W SPRAWIE POSTĘPOWANIA O UBEZWŁASNOWIENIE ORAZ POSTULATY *DE LEGE FERENDA*

9 maja 2007 r. Sejm RP uchwalił ustawę o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw¹. Niniejszy akt prawny wszedł w życie 7 października 2007 r.

Inicjatorem zmian regulacji w zakresie postępowania o ubezwłasnowolnienie był Rzecznik Praw Obywatelskich². Po wystąpieniu przez niego z wnioskiem do ówczesnego Ministra Sprawiedliwości zostały przeprowadzone „lustracje” postępowań o ubezwłasnowolnienie. Wyniki kontroli wskazały „nie tyle na mankamenty regulacji prawnej, ile na drastyczne jej ignorowanie”³. Mimo to w połowie 2003 r. przystąpiono do pracy nad nowelizacją przepisów dotyczących postępowania o ubezwłasnowolnienie, których rezultatem było uchwalenie wspomnianej ustawy.

Niniejsza praca stanowi próbę oceny kierunku i charakteru dokonanych zmian. Problematyka ta wydaje się istotna głównie ze względu na skutki prawne ubezwłasnowolnienia, którymi są przede wszystkim wyłączenie (w przypadku ubezwłasnowolnienia całkowitego) lub ograniczenie (w odniesieniu do ubezwłasnowolnienia częściowego) zdolności do czynności prawnych⁴.

Zasadniczą zmianą jest zastąpienie we wszystkich przepisach normujących kwestię postępowania w sprawie o ubezwłasnowolnienie sformułowania „osoba, która ma być ubezwłasnowolniona” określeniem „osoba, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie”. Zgodzić się należy z uzasadnieniem do projektu, iż choć „język ustaw nie kreuje rzeczywistości, jednakże terminy w nim używa-

¹ Ustawa z dnia 9 maja 2007 roku o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw Dz.U. z 2007 roku, Nr 121, poz. 831.

² Pismo RPO do Ministerstwa Sprawiedliwości z dnia 17.09.2002 r., sygn. RPO-418864-XI-02/GR.

³ Pismo DSP II 5000/200/02 dot. KK.P.C. 169/OP/203.

⁴ Art. 12 i art. 15 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 roku Kodeks cywilny, Dz.U. z 1964 roku, Nr 16, poz. 93 z późn. zm.

ne ze względu na treść znaczeniową mogą sugerować określone rozstrzygnięcia jako preferowane lub konieczne”⁵. Poprzednie sformułowanie zawierało w swojej treści niejako imperatyw pozytywnego rozstrzygnięcia przez sąd w przedmiocie złożonego wniosku. Wyraźnie podkreślić należy, iż przed zakończeniem postępowania dowodowego osoba, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, nie powinna być określana i traktowana jako ta, „która ma być ubezwłasnowolniona”, ponieważ wymieniony wniosek nie przesądza jeszcze o ubezwłasnowolnieniu. Przyjęta zmiana akcentuje także znaczenie efektywności działania sądu w postępowaniu dowodowym i podmiotowość osoby, której wniosek dotyczy. Celem nowego uregulowania jest więc przede wszystkim przeciwdziałanie traktowaniu osoby, wobec której złożono wniosek, jedynie jako obiektu czynności procesowych ukierunkowanych na jej ubezwłasnowolnienie⁶. Reasumując, w kontekście tych rozważań, przyjętej zmiany nie należy traktować li tylko jako techniczno-redakcyjnej, lecz trzeba jej nadać priorytetowe znaczenie i mieć na uwadze przy wykładni pozostałych przepisów dotyczących postępowania w sprawie o ubezwłasnowolnienie.

Pozytywnie należy również ocenić kolejną zmianę, która stwarza możliwość udziału w postępowaniu organizacjom społecznym, do których zadań statutowych należy ochrona praw osób niepełnosprawnych i udzielanie pomocy takim osobom lub ochrona praw człowieka. Zgodnie z brzmieniem przepisu art. 546 § 3 k.p.c. organizacje takie mogą wstąpić do toczącego się postępowania w każdym jego stadium. Trzeba pamiętać, że często wnioski o ubezwłasnowolnienie są kierowane wobec podopiecznych wskazanych podmiotów. Dotychczas instytucje te były pozbawione możliwości jakiegokolwiek działania, w szczególności nie mogły wyrażać opinii o podopiecznych, które z kolei mogłyby mieć wpływ na wynik toczącego się postępowania, co niewątpliwie nie służyło interesowi osób, wobec których były kierowane wnioski.

Pracownicy czy też wolontariusze działający w takich organizacjach w przeważającej liczbie wypadków mają najrzetelniejszą wiedzę o stanie zdrowia oraz wpływie określonych zaburzeń na sposób funkcjonowania osób dotkniętych zaburzeniami psychicznymi w społeczeństwie. Na podstawie art. 545 § 3 k.p.c. w związku z art. 13 § 2 k.p.c. oraz z art. 62 k.p.c. do organizacji społecznych stosuje się odpowiednio przepisy o prokuratorze. Z tego względu oraz ze względu na treść art. 60 § 1 k.p.c. mogą one składać oświadczenia, zgłaszać wnioski, oraz przytaczać fakty i dowody na ich poparcie. W myśl zaś art. 60 § 2 k.p.c. przysługuje im również uprawnienie do zaskarżania orzeczeń sądowych, od których przysługuje środek odwoławczy. Opinie, wnioski oraz oświadczenia organizacji społecznych mogą więc stanowić dla sądu cenny materiał dowodowy, zwłaszcza

⁵ Uzasadnienie do projektu ustawy z dnia 9 maja 2007 roku o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw.

⁶ Rekomendacja Nr R (99) 4 z 23.02.1999 r. Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie zasad dotyczących ochrony prawnej niepełnosprawnych osób dorosłych.

w kontekście wniosków o ubezwłasnowolnienie składanych w złej wierze przez osoby do tego legitymowane zgodnie z art. 545 § 1, służących nie tyle dobru osoby wskazanej w piśmie procesowym, ile własnym, partykularnym interesom, częstokroć o charakterze majątkowym. Możliwość zaś zaskarżania przez organizacje społeczne postanowień rozstrzygających w przedmiocie ubezwłasnowolnienia wzmacnia gwarancje ochrony prawnej osób, wobec których wnoszone są wnioski o ubezwłasnowolnienie.

Warto zaznaczyć, że przyjęto również nowe rozwiązanie uregulowane w przepisach art. 548 § 4 i 556 § 2 k.p.c. uprawniające owe podmioty, gdy sąd wystąpi z taką inicjatywą, do wskazania przez nie osoby fizycznej, która mogłaby zostać ustanowiona doradcą tymczasowym lub kuratorem na czas toczącego się postępowania. Rozwiązanie to również należy uznać za słuszne i pożądane, zwłaszcza że osoby działające w takich instytucjach mają często najwięcej informacji dotyczących sytuacji osobistej i relacji rodzinnych u podopiecznych, co z kolei umożliwia im wskazanie osoby najbardziej predysponowanej.

W obecnie obowiązującym stanie prawnym wyekspozowano również obowiązek wysłuchania przez sąd każdej osoby, której dotyczy wnioski, zakreślając jednocześnie termin dokonania tej czynności, która w myśl art. 547 § 1 k.p.c. powinna odbyć się niezwłocznie po wszczęciu postępowania. Sąd nie może orzekać o ubezwłasnowolnieniu bez podjęcia próby bezpośredniej oceny stanu niepełnosprawności osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie. Wymaga tego zarówno godność tej osoby, jak i zasada bezpośredniej oceny dowodów. Nakaz niezwłocznego wysłuchania takiej osoby zapewnia ponadto należyłą ochronę jej interesów, gdyż umożliwia on organowi orzekającemu szybkie podjęcie decyzji w kwestii ustanowienia – stosownie do okoliczności – kuratora procesowego albo doradcy tymczasowego, a tym samym przyczynia się do przyspieszenia i zwiększenia efektywności całego postępowania.

Pierwsze obligatoryjne wysłuchanie powinno odbyć się w obecności biegłego lekarza psychiatry lub neurologa, w zależności od stanu zdrowia wysłuchiwanej osoby, oraz z udziałem psychologa, który może w sposób profesjonalny ocenić sprawność intelektualną osoby słuchanej. Zważyć bowiem należy, iż przedmiotem dowodu w omawianym postępowaniu jest stan psychiczny osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, oraz okoliczności faktyczne stanowiące jego następstwa i przejawiające się w zachowaniu takiej osoby. O ile zbadanie stanu psychicznego i ewentualne stwierdzenie zaburzeń jest domeną lekarzy psychiatrów lub neurologów, o tyle wpływ następstw zdiagnozowanych zaburzeń na zachowanie uczestnika postępowania powinien być oceniony i przedstawiony organowi procesowemu przez biegłego z zakresu psychologii. Rozwiązanie to należy ocenić pozytywnie. Na gruncie zaś poprzednio obowiązującego prawa specjalizacja lekarza, który powinien być obecny podczas tej czynności procesowej, nie była określona. Jedynie z całokształtu przepisów o ubezwłasnowolnieniu, orzecznictwa oraz charakteru tej instytucji wynikało, że powinien to być lekarz

psychiatra. Trudno jednak uznać za słuszne takie rozwiązanie, że udział wymienionych podmiotów mających przecież specjalistyczną wiedzę w zakresie psychiatrii i psychologii nadal nie jest obligatoryjny podczas wysłuchania.

Niemożność porozumienia się z osobą, której dotyczy wnioski, zgodnie z art. 547 § 3 k.p.c., stwierdza się w protokole po wysłuchaniu biegłego lekarza i psychologa, uczestniczących w posiedzeniu sądu. Podkreślenia wymaga więc fakt, iż obecnie niezwłocznie po wszczęciu postępowania odstępianie od wysłuchania osoby, której dotyczy wnioski, w myśl art. 556 § 1 zd. 2 k.p.c. jest niedopuszczalne. W każdym innym zaś przypadku, zgodnie z art. 556 § 1 k.p.c. można zaniechać wysłuchania osoby, doręczenia jej pism procesowych oraz wezwań, jeżeli sąd uzna to za celowe ze względu na stan jej zdrowia określony w opiniach biegłego lekarza psychiatry lub neurologa oraz psychologa, wydanych po przeprowadzeniu badania.

Wykładania gramatyczna wymienionego przepisu wskazuje na konieczność uzyskania co najmniej dwóch opinii, podczas gdy w poprzednim stanie prawnym wystarczała jedna opinia lekarza, którego specjalność nie była w przepisach wyraźnie dookreślona. Nadto, obecnie w odróżnieniu do poprzedniego stanu prawnego, zgodnie z art. 556 § 1, zd. 3 k.p.c. na postanowienie w przedmiocie zaniechania doręczenia pism sądowych, wezwań oraz wysłuchania osoby dotkniętej zaburzeniami psychicznymi przysługuje zażalenie.

Rozwiązania te służą więc także ochronie interesów osoby, której dotyczy wnioski, zarówno przez wprowadzenie obowiązku wypowiedzenia się w kwestiach wymagających posiadania wiadomości specjalnych przez fachowców, jak i zapewniając kontrolę trafności podejmowanych orzeczeń – przyznając samemu zainteresowanemu możliwość wniesienia środka odwoławczego.

Za wielki jednak mankament należy uznać utrzymaną dotychczas, a wskazaną w art. 547 § 2 k.p.c., możliwość przymusowego sprowadzenia osoby, której dotyczy wnioski, na rozprawę w celu jej wysłuchania. Przepis ten jest oczywistym anachronizmem w kodeksowej procedurze cywilnej, która w żadnym innym postępowaniu, z wyjątkiem egzekucyjnego, nie przewiduje takiego środka przymusu, który mógłby być zastosowany wobec strony lub uczestnika postępowania. Nie jest on konieczny, gdyż w razie niestawiennictwa dobrowolnego wystarczające procesowo będzie wysłuchanie tej osoby przez sędziego wyznaczonego. Uchylenie tego przepisu byłoby więc zewnętrznym, ale istotnym i zarazem konsekwentnym wyrazem wyłącznie podmiotowego traktowania tej osoby i poszanowania jej godności.

Na pozytywną ocenę zasługuje jedynie okoliczność, iż w myśl art. 547 § 2 zd. 2 k.p.c. na postanowienie w przedmiocie przymusowego sprowadzenia przysługuje zażalenie. Przyjęte rozwiązanie w kontekście przedstawionych rozważań należy uznać za niezbędne.

W przepisie art. 548 § 3 k.p.c. w nowym brzmieniu wskazane natomiast zostały preferencje w wyborze osoby doradcy tymczasowego. Ze względu na dobro

osoby, której dotyczy wnioszek o ubezwłasnowolnienie, doradcą powinna być ustanawiana przede wszystkim osoba bliska, gdyż więź bliskości zwykle sprzyja okazywaniu dbałości o interesy osoby poddanej kuratelii. Ustawodawca nie wskazuje przy tym definicji legalnej pojęcia „osoby bliskiej”. Należy więc przyjąć, że chodzi o każdego, z którym łączy osobę, wobec której złożono wnioszek, chociażby więź emocjonalna. Jako podmioty należące do wskazanej kategorii legislator wskazał przykładowo małżonka oraz krewnego, przy czym w odniesieniu do tego ostatniego nie określił granic pokrewieństwa. Nietrudno więc zauważyć, że krąg krewnych preferowanych do objęcia funkcji doradcy tymczasowego jest szerszy od grupy krewnych legitymowanych do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie. Uzupełniono również chwilę skuteczności postanowienia o ustanowieniu doradcy tymczasowego w sytuacji zaniechania przez sąd doręczania pism osobie, której dotyczy wnioszek o ubezwłasnowolnienie. W tym wypadku owe orzeczenie staje się skuteczne z chwilą jego wydania. Nowelizacja w tym zakresie jest więc logiczną konsekwencją rozwiązania przyjętego w art. 556 § 1 zd.1 k.p.c.⁷

Nadto należy zwrócić uwagę na zmianę brzmienia treści przepisu art. 550 § 2 k.p.c., w którym ustawodawca jednoznacznie przesądził o obowiązku odwołania przez sąd doradcy tymczasowego, kiedy ustała potrzeba dalszej ochrony osoby lub mienia podmiotu, którego dotyczy wnioszek.

Zmiany w przedmiocie wskazania przez ustawodawcę podmiotów preferowanych do objęcia funkcji doradcy tymczasowego wydają się słuszne i trafne, ponieważ zazwyczaj to właśnie osoby z najbliższego otoczenia mają najszerzą wiedzę o potrzebach osobistych i sytuacji majątkowej osoby, której dotyczy wnioszek o ubezwłasnowolnienie. W konsekwencji są one zorientowane, w jaki sposób najskuteczniej pomóc tej osobie i zabezpieczyć jej interesy majątkowe. Wskazać należy również na kwestię, która została rozwinięta we wcześniejszych rozważaniach, a odnosi się do uprawnień *quasi*-kontrolnych organizacji społecznych w zakresie wyboru doradcy tymczasowego, a także kuratora procesowego. Oba wskazane rozwiązania w połączeniu ze sobą stanowią kolejną istotną gwarancję należytego dbania o interesy osoby, której dotyczy wnioszek o ubezwłasnowolnienie.

Istotnej modyfikacji dokonano również w treści art. 552 § 1 i § 2 k.p.c.. Zgodnie z nowym brzmieniem tego przepisu nałożono na sąd obowiązek żądania świadectwa lekarskiego o stanie psychicznym osoby dotkniętej zaburzeniami, wydanego przez lekarza psychiatrę, gdy ubezwłasnowolnienie ma być orzeczone

⁷ Do rozważania pozostaje jednak inne oznaczenie chwili skuteczności postanowienia o ustanowieniu doradcy tymczasowego. W wypadkach, gdy sąd postanowił zaniechać doręczania pism sądowych, wezwania lub wysłuchania osoby, której dotyczy wnioszek o ubezwłasnowolnienie, ustanowiony zostaje kurator (zob. art. 556 § 2 k.p.c.). Skuteczność postanowienia o ustanowieniu doradcy tymczasowego mogłaby więc zależeć od doręczenia postanowienia kuratorowi. Należy jednak pamiętać, że przyznanie doradcy uprawnień do reprezentowania osoby, której dotyczy wnioszek o ubezwłasnowolnienie, wyłącza działanie kuratora procesowego. Kuratelę uprzednio ustanowioną należy więc uchylić.

z powodu choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego, bądź też opinii psychologa o stopniu niepełnosprawności umysłowej tej osoby. Jeśli zaś ubezwłasnowolnienie ma nastąpić z powodu pijaństwa, to sąd powinien zobowiązać wnioskodawcę do przedstawienia zaświadczenia z poradni przeciwalkoholowej, a gdy ma być ono orzeczone z powodu narkomanii, sąd jest obowiązany do zażądania zaświadczenia z poradni leczenia uzależnień. W nowym brzmieniu wymienionego przepisu określono również termin wykonania przez sąd obowiązku polegającego na żądaniu przedstawienia wymienionych dokumentów, wskazując, iż ma to nastąpić przed wydaniem zarządzenia o doręczeniu odpisu wniosku.

Zobowiązanie sądu do żądania odpowiednich zaświadczeń lekarskich lub opinii psychologa jest uzasadnione ze względu na praktykę wszczynania postępowań, w znacznej liczbie wypadków, na podstawie wniosków nienależycie udokumentowanych. W odróżnieniu od poprzednio obowiązującego stanu prawnego *expressis verbis* sformułowano obowiązek żądania zaświadczenia z poradni leczenia uzależnień także w sytuacji, gdy ubezwłasnowolnienie ma nastąpić z powodu narkomanii. Przed dokonaną zmianą wymóg taki wynikał jedynie z orzecznictwa i doktryny⁸.

Wyraźnego podkreślenia wymaga, iż obecnie zaświadczenie dotyczące stanu psychicznego osoby, której dotyczy wniosek, może wystawić tylko lekarz psychiatra, a przed nowelizacją specjalizacja lekarska medyka nie była w ogóle określona, wobec czego dopuszczalne było wydanie takiego zaświadczenia przez lekarza jakiegokolwiek specjalizacji, w tym także przez tzw. lekarza ogólnego, pod warunkiem że dawało ono podstawę do oceny, że istnieją powody uzasadniające wszczęcie postępowania o ubezwłasnowolnienie⁹.

Zmianę tę uznać więc należy za właściwą, zastrzeżenie budzi jednak fakt, iż w art. 552 § 1 k.p.c. nie uwzględniono zaświadczenia wydanego przez lekarza neurologa, co stanowi niekonsekwencję w stosunku do rozwiązań przyjętych w art. 547 § 1, art. 553 oraz 556 § 1 k.p.c. Przepis ten jest więc niekompatybilny z generalnym założeniem, które można wyinterpretować z całokształtu znowelizowanych przepisów dotyczących tego postępowania, a mianowicie, że o istnieniu przesłanek zdrowotnych warunkujących ubezwłasnowolnienie w określonych przypadkach może orzec również lekarz neurolog. Najprawdopodobniej dysonans ten wynika z przeoczenia, dlatego też należy postulować *de lege ferenda* o zmianę w tym zakresie. Zgodnie z przyjętą nowelizacją w razie braku złożenia żądanych świadectw lekarskich lub opinii psychologa sąd odrzuci wniosek o ubezwłasnowolnienie, chyba że uczynienie zadość temu obowiązkowi nie jest możliwe. Takie zastrzeżenie jest niezbędne, ponieważ zaburzenia psychiczne lub niedorozwój umysłowy nie zawsze są diagnozowane przed złożeniem wniosku o ubezwłasno-

⁸ T. Ereciński, J. Gudowski, *Komentarz do kodeksu postępowania cywilnego*, Warszawa 2003, s. 110.

⁹ Orzeczenie SN z dnia 5 XI 1970 r., II CZ 131/70, BSN 1971, nr 1, poz. 6; Orzeczenie SN z dnia 20 I 1970 r., IICR 618/69, BSN 1970, nr 6, poz. 109.

wolnienie, a ten z kolei może dostatecznie uprawdopodobniać istnienie choroby psychicznej, niedorozwoju umysłowego albo innego rodzaju zaburzeń psychicznych uzasadniających wydanie pozytywnego orzeczenia. Ponadto osoby, których dotyczy wnioski, ze względu na zaburzony krytycyzm w stosunku do samych siebie często nie są świadome stanu, w jakim się znajdują, i nie wyrażają zgody na poddanie się jakimkolwiek badaniom. Wydaje się również, iż wnioskodawca powinien być zwolniony z obowiązku złożenia stosownego zaświadczenia nie tylko wtedy, gdy jest to niemożliwe, lecz także wówczas, gdy nie jest to celowe, na przykład, gdy alkoholizm, z powodu którego ma być orzeczone ubezwłasnowolnienie, jest uprawdopodobniony w inny sposób, w szczególności gdy wynika z akt toczącej się przed sądem sprawy o zastosowanie wobec osoby, w stosunku do której złożono wniosek, obowiązku poddania się leczeniu odwykowemu¹⁰.

W poprzednim stanie prawnym, mimo iż w § 1 art. 552 k.p.c. nałożono na wnioskodawcę obowiązek dołączenia zaświadczenia z poradni przeciwalkoholowej, gdy materialną przesłanką ubezwłasnowolnienia miało być „pijaństwo”, to w § 2 tego artykułu nie wskazano *expressis verbis* skutków niezłożenia wskazanego wyżej zaświadczenia. Jedynie stosując reguły wykładni teleologicznej, przyjmowano, iż skutek przewidziany w art. 552 § 2 k.p.c. odnosił się analogicznie do niezłożenia świadectwa z takiej poradni¹¹.

Kolejną niezmiernie istotną zmianą jest wprowadzenie w treści art. 553 § 1 k.p.c. obowiązku zbadania osoby, której dotyczy wnioski, w celu wydania opinii przez biegłego psychiatrę lub neurologa, a także psychologa. Innymi słowy, ostateczna diagnoza stanowiąca podstawę uwzględnienia wniosku lub jego oddalenia musi być wynikiem badań kolektywnego zespołu specjalistów złożonego z lekarza psychiatry i psychologa lub lekarza neurologa i psychologa. Udział biegłego psychologa w wydawaniu opinii jest niezwykle ważny ze względu na okoliczność, iż w treści tego środka dowodowego, oprócz odpowiedzi na pytanie, jakim rodzajem zaburzeń psychicznych określonych w art. 13 § 1 k.c. lub 16 § 1 k.c. dotknięta jest osoba, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie, powinny znaleźć się wyjaśnienia dotyczące tego, na czym polega niemożność kierowania przez osobę swoim postępowaniem bądź odpowiednio ustalenie, których czynności prawnych osoba może dokonywać samodzielnie, a przy których należy udzielić jej pomocy. Wskazanie bowiem konsekwencji zaburzeń psychicznych stwierdzonych w toku badania psychiatrycznego lub neurologicznego jest domeną psychologa.

Trzeba pamiętać, iż przedmiotowa opinia jest najczęściej podstawowym dowodem przesądzającym w praktyce kwestię ubezwłasnowolnienia. Na gruncie poprzednio obowiązującego prawa wystarczające było wydanie tak ważnego orzeczenia przez jednego tylko biegłego psychiatrę. Rozwiązanie to nie zapewniało należytej ochrony osób, w stosunku do których były kierowane wnioski

¹⁰ Orzeczenie SN z dnia 27 III 1986 r., ICZ 137/85, OSNCP 1987, nr 4, poz. 64.

¹¹ J. Krajewski, *Kodeks postępowania cywilnego z komentarzem*, red. J. Jodłowski, K. Piasecki, Warszawa 1989, t. III, s. 897.

o ubezwłasnowolnienie, gdyż stwierdzenie, co w stanie psychicznym człowieka jest normą, a co patologią, bywa trudne również dla całego zespołu biegłych. Powiększony skład orzekający daje więc większą gwarancję trafności rozstrzygnięcia i sprzyja zabezpieczeniu interesów osoby, wobec której złożono wniosek, minimalizując niebezpieczeństwo podjęcia wobec niej niesłusznej decyzji. Ponadto rozwiązanie to było niekonsekwentne w odniesieniu do innych unormowań, gdyż np. decyzję sądu o zarządzeniu oddania zainteresowanego na okresową obserwację szpitalną uzależniano w poprzednim stanie prawnym od wydania opinii przez dwóch biegłych lekarzy. Skoro czasowe ograniczenie praw takiej osoby wymagało i wymaga obecnie opinii co najmniej dwóch lekarzy, to tym bardziej orzeczenie sądu o ubezwłasnowolnieniu, które pozbawia zdolności do czynności prawnych lub ją radykalnie ogranicza, powinno być poprzedzone opinią co najmniej dwóch osób, w tym jednego psychiatry lub neurologa. Warto również wskazać, że podobne rozwiązanie przyjmuje procedura karna, przewidując w art. 202 k.p.k., iż w celu wydania opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego należy powołać co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów.

Do art. 553 k.p.c. dodany został też § 2, który reguluje niezbędną treść opinii wydanej przez biegłych. Ustawodawca po raz pierwszy unormował tę kwestię, gdyż poprzednio jedynie doktryna i orzecznictwo formułowało obligatoryjne elementy tego środka dowodowego¹².

Do grupy przepisów regulujących kwestię postępowania w sprawie o ubezwłasnowolnienie dodano także nowy przepis, który *expressis verbis* wskazuje na konieczność wielokierunkowości postępowania dowodowego w sprawach o ubezwłasnowolnienie. Zgodnie z art. 554¹ k.p.c. sąd powinien ustalić przede wszystkim stan zdrowia, sytuację osobistą, zawodową i majątkową osoby, której dotyczy wniosek o ubezwłasnowolnienie, rodzaj spraw wymagających prowadzenia przez tę osobę oraz sposób zaspokajania jej potrzeb życiowych. Sąd może przy tym zobowiązać osoby pozostające we wspólnocie domowej z osobą dotkniętą zaburzeniami psychicznymi do złożenia wykazu majątku należącego do tej osoby oraz do złożenia przyrzeczenia. Przepisy art. 913, 915–917 k.p.c. dotyczące wyjawienia majątku stosuje się przy tym odpowiednio. Organ orzekający powinien więc dokonać wszechstronnych ustaleń, aby postanowienie kończące postępowanie w sprawie należycie chroniło interes osoby, której dotyczył wniosek o ubezwłasnowolnienie. Należy bowiem wyraźnie podkreślić, że dowód z opinii biegłych w sprawie o ubezwłasnowolnienie, choć ma priorytetowe znaczenie, nie jest w niej jedyny. Już wcześniej wskazywano w orzecznictwie na potrzebę

¹² Przykładowo: orzeczenie SN z dnia 8 V 1968 r., IICR 172/68, Biul. SN 1968 r., nr 11–12, poz. 205. Uzasadnienie orzeczenia SN z dnia 18 V 1972 r., IICR 138/72, OSPiKA 1974 r., z. 3, poz. 51 z glosami S. Rejmana, NP 1973 r., nr 10, s. 1512, K. Lubińskiego, PiP 1973 r., nr 12, s. 167, oraz S. Jasińskiego OSP 1974 r., nr 3, poz. 51. Orzeczenie SN z dnia 26 I 1971 r., ICR 659/70, GSiP 1971 r., nr 17. Orzeczenie SN z dnia 19 VIII 1971 r., ICR 297/71, OSNCP 1972 r., nr 3, poz. 53. Orzeczenie SN z dnia 9 V 1972 r., OSNCP 1972 r., nr 12, poz. 220.

podjęcia przez sąd wzmożonej aktywności w zbieraniu dowodów oraz w dążeniu do ujawnienia rzeczywistego stanu rzeczy. Ilekroć więc miałyby się to przyczynić do wyjaśnienia okoliczności faktycznych rozpoznawanej sprawy, tylekroć sąd powinien poszerzyć postępowanie dowodowe o przesłuchanie świadków, zwłaszcza spośród członków rodziny uczestnika oraz z jego najbliższego otoczenia¹³.

Przepis ten wskazuje również na potrzebę większej troski w zabezpieczeniu interesów majątkowych osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie. Służy temu przede wszystkim instytucja wyjawienia majątku przez osoby pozostające we wspólnocie domowej z osobą dotkniętą zaburzeniami psychicznymi. Uregulowanie to wzmacnia ochronę praw majątkowych osoby dotkniętej zaburzeniami psychicznymi. Instytucja ubezwłasnowolnienia nie powinna bowiem być wykorzystywana przez osoby bliskie ubezwłasnowolnionemu wyłącznie w celu przejęcia zarządu jego majątkiem. Ustalenia w odniesieniu do sytuacji majątkowej zainteresowanego powinny nadto umożliwiać skuteczny nadzór sądu nad działaniami doradcy tymczasowego, kuratora lub opiekuna.

Aktualnie też do przepisu art. 558 k.p.c. dodano § 2, który w razie oddalenia wniosku o ubezwłasnowolnienie nakłada na organ orzekający obowiązek zawiadomienia sądu opiekuńczego o potrzebie ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej, której dotyczył wniosek o ubezwłasnowolnienie. Regulacja ta ma na celu ochronę osób dotkniętych niepełnosprawnością fizyczną. Należy nadto zwrócić uwagę na zmianę dotychczasowej terminologii kodeksowej w tej materii. Dotąd osoby niepełnosprawne fizycznie określane były jako „ułamne”. Obecnie termin ten zastąpiono określeniem „osoba niepełnosprawna”. Zmiana ta była podyktowana okolicznością, iż pierwszy z wymienionych terminów był odbierany pejoratywnie. Subiektywnie odczuwana pejoratywność zniechęcała osoby niepełnosprawne do występowania z wnioskiem o ustanowienie dla nich kuratora. Warto wskazać, iż mimo opisywanej zmiany terminologii aktualność swą zachowuje stanowisko, iż pojęcie „osoby niepełnosprawnej fizycznie” powinno być interpretowane szeroko i obejmować przypadki nie tylko poważnego kalectwa, lecz wszystkie stany organizmu, które w sposób poważny ograniczają możliwość zajmowania się swoimi sprawami, w tym niedołęstwo wywołane starością¹⁴. Obecnie dla osoby niepełnosprawnej ustanawia się kuratora, jeżeli potrzebuje ona pomocy do prowadzenia wszelkich spraw albo spraw określonego rodzaju lub do załatwienia poszczególnej sprawy. Opisywana regulacja pozostaje w związku ze znowelizowanym przepisem art. 600 § 2 zd. 2 k.p.c., który stanowi o tym, iż w razie zwrócenia się przez sąd (który oddalił wniosek o ubezwłasnowolnienie) o ustanowienie kuratora, sąd opiekuńczy może uczynić to z urzędu. Należy przyjąć, iż ustanowienie takiego kuratora dla osoby niepełnosprawnej fi-

¹³ Orzeczenie SN z dnia 10 I 1958 r., ICR 951/57, OSN 1959, nr 2, poz. 58. Orzeczenie SN z dnia 30 V 1968 r., ICR 175/68 RPEiS 1969 r., nr 2. Orzeczenie SN z dnia 17 IX 1973 r., IICR 444/73 OSN – Biul. Prok. Gen. 1974 r., nr 3–4, poz. 22.

¹⁴ A. Józefowicz, *Kuratela ustanowiona dla osób ułamnych*, Nowe Prawo 1975, nr 7–8, s. 892.

zycznie, w stosunku do której wcześniej oddalono wniosek o ubezwłasnowolnienie, może nastąpić wyłącznie za zgodą tej osoby. Nie jest ona wymagana jedynie wówczas, gdy stan osoby niepełnosprawnej wyłącza możliwość jej wyrażenia. Ustanowienie kurateli mimo sprzeciwu osoby niepełnosprawnej byłoby bowiem niecelowe, gdyż taka kuratela, ze względu na dopuszczalny zakres kompetencji kuratora, nie funkcjonowałaby należycie. Trzeba przecież pamiętać, iż osoba niepełnosprawna fizycznie, dla której ustanowiono kuratora, ma nadal pełną zdolność do czynności prawnych.

Nowelizacja w tym zakresie jest niewątpliwie przejawem większej troski o ochronę interesów osób niepełnosprawnych fizycznie. Ustawodawca zwrócił większą uwagę na sytuację prawną takich osób, które często ze względu na stan swojego organizmu napotykały poważne przeszkody w zainicjowaniu postępowania w przedmiocie ustanowienia dla nich przedstawiciela ustawowego. Często osoby te są również nieświadome, że mogą uzyskać pomoc w prowadzeniu swoich spraw przez ustanowienie dla nich kuratora, nie tracąc przy tym zdolności do czynności prawnych. Dlatego też obowiązek zawiadomienia sądu opiekuńczego przez sąd, który wcześniej oddalił wniosek o ubezwłasnowolnienie, jest rozwiązaniem jak najbardziej właściwym, przy założeniu, iż sąd opiekuńczy, ustanawiając kuratora z urzędu, uczyni to z poszanowaniem godności podopiecznego, to znaczy za jego zgodą. Brak takiej zgody jest dopuszczalny wyjątkowo w sytuacji, gdy wyłączona jest możliwość jej wyrażenia ze względu na stan niepełnosprawności fizycznej.

Konkludując, opisany obowiązek działania sądu, który oddalił wniosek o ubezwłasnowolnienie i jednoczesna kompetencja sądu opiekuńczego w przedmiocie ustanowienia kuratora dla osoby niepełnosprawnej fizycznie w połączeniu z przepisami dotyczącymi postępowania w sprawach o ubezwłasnowolnienie, jest przejawem dbałości o spójność i koherentność przepisów mających na celu ochronę praw i interesów nie tylko osób dotkniętych zaburzeniami psychicznymi, ale także niepełnosprawnością fizyczną.

Kolejna z przyjętych zmian jest konsekwencją wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 marca 2007 roku, który orzekł, iż „art. 559 w związku z art. 545 § 1 i 2 ustawy z dnia 17.11.1964 r. Kodeks postępowania cywilnego w zakresie, w jakim nie przyznaje osobie ubezwłasnowolnionej uprawnienia do zgłoszenia wniosku o wszczęcie postępowania o uchylenie lub zmianę ubezwłasnowolnienia, jest niezgodny z art. 30 i art. 31 Konstytucji”. Nowelizacja w tym zakresie stanowi więc urzeczywistnienie zasady konstytucyjności prawa, która głosi, iż wszystkie akty normatywne powinny być zgodne z ustawą zasadniczą. Na gruncie poprzednio obowiązującego stanu prawnego ubezwłasnowolnionemu nie przysługiwało prawo do złożenia wniosku o uchylenie lub zmianę postanowienia w przedmiocie ubezwłasnowolnienia. Na stanowisku takim stało również orzecznictwo¹⁵. O ile

¹⁵ Orzeczenie SN z dnia 10.11.1969 r., III CZP 56/69. Orzeczenie SN z dnia 14.10.2004 r., III CZP 37/04.

można uznać, iż rozwiązanie takie było poprawne i konsekwentne z punktu widzenia zasad właściwych dla sądowej procedury cywilnej, o tyle z punktu widzenia chronionych konstytucyjnie wartości budziło poważne wątpliwości. W sprawie o ubezwłasnowolnienie przedmiotem postępowania jest przecież nie tylko rozpatrzenie wniosku o ubezwłasnowolnienie, lecz także rozstrzygnięcie o zakresie konstytucyjnego prawa do wolności, rozumianego jako swoboda podejmowania przez jednostkę decyzji jej dotyczących. Dlatego wprowadzenie do postępowania o ubezwłasnowolnienie art. 559 § 3 k.p.c. jest rozwiązaniem sprzyjającym poszanowaniu wolności, godności oraz akcentuje podmiotowość osoby ubezwłasnowolnionej. Jest nadto spójne z treścią przepisu art. 560 k.p.c., zgodnie z którą osobę dotkniętą zaburzeniami psychicznymi uznaje się za zdolną do samodzielnego działania w toku postępowania, tj. do zaskarżania postanowień w nim wydanych nawet wówczas, gdy został dla tej osoby ustanowiony doradca tymczasowy. Zakładając więc, że samodzielne działanie procesowe jest wynikiem samopoczucia psychicznego czy też umysłowego, należy osobie zainteresowanej dać możliwość wykonywania „łatwiejszych” czynności procesowych – wszczynanie postępowania, zwłaszcza że przyznaje się jej kompetencje do dokonywania „trudniejszych”, tj. do zaskarżania postanowień wydanych w jego toku. Powtórnego podkreślenia wymaga więc okoliczność, iż „podmiotowość” osoby ubezwłasnowolnionej jest realizowana w pełni dopiero na etapie zaskarżania postanowienia w przedmiocie zmiany lub uchylecia ubezwłasnowolnienia¹⁶.

Z tych samych powodów zainteresowanemu w sprawie powinna być *expressis verbis* przyznana legitymacja do wszczęcia samego postępowania o ubezwłasnowolnienie, zwłaszcza gdy ma się na uwadze zasadniczą, choć nie wyartykułowaną w przepisach przesłankę materialnoprawną, którą jest dobro osoby, której dotyczy wnioski o ubezwłasnowolnienie.

Z kolei nowy przepis art. 560 § 2 k.p.c. łagodzi wymagania dotyczące wymogów formalnych środków odwoławczych wnoszonych przez ubezwłasnowolnionego. Zgodnie z jego brzmieniem środek odwoławczy wniesiony przez taką osobę nie musi spełniać wymogów formalnych określonych w art. 368 k.p.c. Sąd nie może go ponadto odrzucić z powodu nieusunięcia braków formalnych. Rozwiązanie takie w analogicznym zakresie zawierała już wcześniej i zawiera obecnie ustawa o ochronie zdrowia psychicznego, tyle że wobec osoby, której bezpośrednio dotyczy postępowanie prowadzone na jej podstawie¹⁷. Rozwiązanie to, choć niewątpliwie wyjątkowe, jest wyrazem zrozumienia i akceptacji przez ustawodawcę specyficznej sytuacji, w której znajdują się osoby dotknięte zaburzeniami psychicznymi. Oczywiście jest przecież, iż od takich osób nie można żądać czynienia zadość wymogom formalnym pism procesowych w zakresie, w jakim prawo wymaga tego od osób zdrowych. Nowelizacja ta niewątpliwie przyczyni się do zwiększenia liczby przyjętych przez sąd II instancji apelacji od postanowień

¹⁶ Więcej: Uzasadnienie do wyroku TK z dnia 7.03.2007 roku.

¹⁷ Art. 47 ustawy z 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, Dz.U. z 1994 roku, Nr 111, poz. 535 z późn. zm.

orzekających o ubezwłasnowolnieniu, tym samym zwiększona zostanie kontrola prawidłowości i zasadności zapadłych już orzeczeń.

Podsumowując, rozważania dotyczące kierunku i charakteru zmian przepisów w przedmiocie postępowania w sprawie o ubezwłasnowolnienie, wskazać należy, iż podążają one we właściwym kierunku. Znowelizowane przepisy zwiększają ochronę praw podmiotowych i interesów osoby, której dotyczy wnioszek. Wyraźnym dowodem tego jest przedstawiona już zmiana terminologii, która akcentuje fakt, iż samo złożenie wniosku nie przesądza jeszcze kwestii ubezwłasnowolnienia, a także podkreśla podmiotowość osoby zainteresowanej. Wskazać należy, iż sąd orzekając w kwestii ubezwłasnowolnienia, powinien kierować się przede wszystkim szeroko rozumianym dobrem osoby, wobec której złożono wniosek, a inne podmioty w toczącym się już postępowaniu uzyskać mogą ochronę swojego interesu prawnego wyłącznie wówczas, gdy zarazem wymagać tego będzie interes osoby dotkniętej zaburzeniami psychicznymi. Jeżeli jednak przyjmuje się (słusznie), że ubezwłasnowolnienie może zostać orzeczone tylko dla dobra ubezwłasnowolnionego, jako sposób koniecznej i niezbędnej pomocy, umożliwiającą ustanowienie potem dla niego opiekuna lub kuratora do prowadzenia jego spraw, to konsekwentnie uznać należy, iż powinno być dopuszczalne zgłoszenie wniosku o ubezwłasnowolnienie samego siebie. Prawo powinno najpierw stwarzać szansę samemu zainteresowanemu wyjścia z inicjatywą w ochronie swoich spraw, a nie uzależniać tego całkowicie od innych. Pozbawienie tej możliwości oznacza poniekąd ubezwłasnowolnienie przed jego orzeczeniem i jest przejawem przedmiotowego traktowania przez ustawę osoby upośledzonej psychicznie, co budzi uzasadniony moralny sprzeciw. Z tych właśnie powodów postulować należy o uzupełnienie *de lege ferenda* treści art. 545 § 1 k.p.c. przez wyraźne dopisanie do wykazu osób, które mają legitymację do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie samego zainteresowanego. Nieuczynienie tego przez ustawodawcę zasługuje na krytykę i jest przejawem rażącej niekonsekwencji, biorąc pod uwagę charakter i cel całej nowelizacji, w której eksponuje się przecież tak wyraźnie podmiotowość osoby dotkniętej zaburzeniami. Należy wspomnieć, iż głosy takie od dawna są podnoszone w doktrynie¹⁸.

Niezrozumiałe jest również nieprzyznanie legitymacji do złożenia wniosku o ubezwłasnowolnienie organizacjom społecznym wymienionym w przepisie art. 546 § 3 k.p.c., których kompetencja została ograniczona jedynie do wstąpienia do już toczącego się postępowania.

Na dezaprobatę zasługuje również to, iż zakłady leczenia psychiatrycznego, zakłady leczenia dla osób uzależnionych od alkoholu, środków odurzających

¹⁸ T. Rowiński, *Glosa do orzeczenia SN z dnia 20 X 1965 r., IICR 273/65*, PiP 1968 r., nr 2, s. 326; J. Jodłowski, *Glosa do orzeczenia SN z dnia 7 I 1966 r., ICR 371/65*, OSN 1966, nr 7–8, poz. 133; PiP 1967 r., nr 12, s. 1068; K. Korzan, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 1997, s. 307 i 338; J. Krajewski, *op. cit.*, s. 888; K. Lubiński, *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1979, s. 126.

i substancji psychotropowych, nie zostały wyposażone zarówno w przymiot legitymacji procesowej, jak i w uprawnienie do wzięcia udziału w toczącym się postępowaniu. W praktyce placówki te mają przecież najlepsze rozeznanie co do stanu psychofizycznego podopiecznych oraz niezbędnych im form pomocy.

Należy również zrezygnować z instytucji przymusowego sprowadzenia osoby cierpiącej z powodu zaburzeń psychicznych na rozprawę w celu jej wysłuchania w warunkach art. 547 § 1 k.p.c. Wystarczające przecież jest wysłuchanie zainteresowanego przez sędziego wyznaczonego, bez konieczności stosowania wobec osoby cierpiącej zbędnych środków przymusu. Uchylenie wskazanego przepisu świadczyłoby również o podmiotowym jej traktowaniu i byłoby zgodne z duchem przyjętej nowelizacji.

Pamiętając o tym, iż postępowanie o ubezwłasnowolnienie najczęściej toczy się w stosunku do osób nieporadnych i nieświadomych sobie jego istoty i znaczenia, należy zastanowić się *de lege ferenda* nad wprowadzeniem do tego postępowania przymusu adwokackiego. Pomoc procesowa zinstytucjonalizowana w przepisie art. 556 § 2 k.p.c. w postaci kuratora jest często niewystarczająca. Przepis ten mógłby więc statuować obowiązek ustanowienia przez organ procesowy fachowego pełnomocnika z urzędu w każdym przypadku, kiedy to osoba dotknięta zaburzeniami psychicznymi nie miałaby takiego. Zapewniłoby to lepszą, bo profesjonalną pomoc procesową i tak upośledzonemu z reguły uczestnikowi postępowania.